

1023

2

БІБЛІОТЕЧКА ЧАСОПИСУ
"ЛУНА"

Василь СТЕФАНІК

ВИБРАНІ
НОВЕЛІ

ВИДАВНИЦТВО
"ЗАГРОВА"
ТАЇДЕНЯВ, 1946.

ЛННБ України ім.В.Стефаника

01117577 (Т)

1023

30

Василь СТЕФАНІК

ВИБРАНІ НОВЕЛІ

Кооперативне Видавництво

«ЗАГРАВА»

Гайденав

65978.

By2-1681

Vasil STEFANIK

SELECTED NOVELS

ЛННБУ ім. В.Стефаника

1526/926

ЗНАВЕЦЬ МУЖИЦЬКОЇ ДУШІ

Василь Стефаник народився в квітні місяці 1871 р. в с. Русові, Снятинського пов., в Галичині. Був сином селянина-хлібороба. По закінченні гімназії в Станиславові вчився в університеті в Кракові й Відні.

Року 1899 появилася перша збірка його новель під назвою «Синя книжечка». Слідом за нею вийшла друга — «Камінний хрест» (1900), «Дорога» (1901), «Моє слово» (1905) і остання — «Земля» (1925).

Написав В. Стефаник мало, але та мала збірка його творів стала такою великою, що її ще не перевищив своєю духовістю ніхто з молодшого покоління письменників аж до наших днів.

Як психолог мужицької душі, В. Стефаник не має собі рівного в нашій літературі. Він не описує села з етнографічного боку, не розводиться над його побутом, не підслухує і не фотографує розмов. Крім того, він не пише нічого повчального тільки. Його образки не можна тільки читати. Тут кожне

слово ударає нас силою молота, зворушує сумління, ціле наше ество. Ми не читаємо, а п'ємо його слова, міримо ними своє власне життя. Перейнявшись до найбільшої можливої границі своїм предметом, до затрати самого себе — аж тоді Стефаник починає говорити. І з колосальним напруженням волі сам себе неначе стримує, щоб дати слово мужикові. Його мужик, одначе — це не манекен, який говорить те, що автор каже йому говорити. Він говорить не тільки словами, але й рухами, тоном бесіди, всім своїм еством. Слова таємні й заховані, десь на дні душі оживають, набирають крові й тіла і падають силою грому в наше сумління. Це живі люди, що мучаться, страждають, хочуть, щоб хтось їх зрозумів і вислухав. А крім того Стефаник дійсний артист з Божої ласки. Образам, які він має, він не дає розпливатися в реториці. Він бореться і напружує всі сили, щоб привести хаотичну масу в стан кріпкий, дати їй тіло. Так він дійшов до тлумача народньої душі і виявив всю її глибину в перлинах творчості.

Особливо глибокі своїм змістом новелі Стефаника, що постали з вражень першої

світової війни і української революції — «Земля», «Сини», «Марія». В цих новелях виступає він, як національний борець за рідну землю, як співець українського селянина-героя.

Персонажі творів В. Стефаника говорять покутською говіркою, яку можна вважати за гуцульський діалект. Найчисленніші різниці виявляє ця говірка у звучні (фонології), менші у відміні та лексиці (словнику).

СИНЯ КНИЖЕЧКА

Отой Антін, що онде п'яний ви-
крикує на толоці, був все якийсь
нещасливий. Все йшло йому з рук,
а ніщо в руки. Купить корову, та й
здохне, купить свиню, решетину
дістане. За кожний раз отак.

Але як умерла йому жінка, а за
нею і два хлопці, та й Антін як не
той став. Пив, а пив, а пив; пропив
букату поля, пропив город, а тепер
хату продав. Продав хату, взяв собі
від вйта синю книжку службову
та й май іти десь найматися, служби
шукати.

Сидить отам п'яний та й рахує,
абі село чуло, кому продав поле,
кому город, а кому хату.

— Продав та й авус! Не моє та й
решта! Не мо—о—є! Ей, коби дід
мій та підвів си із гроба! Моспане,
штири воли, як слимузи, двадцять

штири морги поля, хати на ціле село! Все мав. А онука, аді!

Показував селові синю книжечку.

— Ой, п'ю та ще буду. За своє п'ю, ніхто для того рихту не має. А він мені каже: мой, ґрунт прісцев єс! Печетку прибиває та й картає! Е, я ще не таких вітів видів.

Аби тобі так умирати легко, як мені їзди легко! Йду я з хати, гет цалком вже віхожу та поцулувавсми поріг та й іду. Не моє та й решта! Бий як пса від чужої хати! Можна — проши. Було моє, а тепер чуже. Віхожу на двір, а ліс шумит, словами говорит: верни си, Антоне, до хати, верни си, мой!

Антін б'ється обидвома кулаками в груди, аж гомін селом іде.

— Знаєте, туск такий прішов, що раз туск! Вхожу назад до хати. Посидів, посидів, та й віхожу — не моє, що маю казати, коли не моє...

Аби так моїм ворогам конати, як мені було із свої хати віступати!

Віхожу я на двір та й ні, таки обмарило. Дзелений мох на хаті, треба би єї пошивати. Камінь, вода — не я тебе буду, небого, пошивати. Камінь, — аби камінь, та й розпук би си із желю!

Антін по цім слові гатить руками у землю, як у камінь.

— Сів я на приспу. Ще небіжка мастила, а я глини тачками возив. Лиш хочу встати, а приспа не пускає, ступаю — не пускає. А мені жель, не жель, ні! Але таки гину... Сижу я та реву, так реву, як би з ні хто паси дер. Люди ззираються на покаяніє.

Аді, отам коло воріт та піп проці казав. Увес мир плакав. Поредна, каже, жона була, pracowита...

Перевертайте си в гробі, небожета, бо-м лайдак. Пропив-єм усе шо до нитки. І полотно пропив. Чуеш, Маріє, та й ти, Васильку, та й ти, Юрчику, тепер дедя ме у рантухових сорочках ходити та жидам воду доносювати...

Антін тепер показує на війтову хату.

— Але вітиха — добра жінка. Вінесла ми хліб на дорогу, аби віт не видів. Най пан Бог твоїм дітем годит, де си поступають. Най вам Бог усім дає ліпше, як мені...

На який гатунок я маю на чужій приспі сидіти? Йду. Лиш поступив єм си, а вікна в плачъ. Заплакали, як маленькі діти. Ліс їм наповідає, а вони слозу за слозов просікають. Заплакала за мнов хата. Як дитина за мамов — так заплакала.

Обтерєм полов вікна, аби за мнов не плакали, бо дурно, та й віступив єм цалком.

Ой, легко, як каміня гризти. Темний світ навперед мене.

Антін обводить рукою довкола себе.

— Є ще гезди гроші, але буду пити. З нашими людьми нап'ю си, з ними пустю. Най знають, як із села м віходив.

Аді, в пазусі маю синю книжечку.
Оце моя хата і моє поле і мої городи.
Іду собі з нев на край світа! Кни-
жечка від цісаря, усюда маю двері
втворені. Усюда. І по панах, і по
жидах, і по всекі вірі!

ЛЕСЕВА ФАМІЛІЯ

Лесь своїм звичаєм украв від жінки трохи ячменю і ніс до корчми. Не ніс, але біг до жида, і все обзирався.

— Ого, вже біжит з бахурами, бодайже-сте голови поломили! Коби забічи до коршми, бо як допаде, та й знов буде рейвах на ціле село.

І побіг з мішком на плечах. Але жінка з хлопцями доганяла. Вже перед самою корчмою хопнула за мішок.

— Ой, не тікай, ой, не біжи, не розноси мою працю змежи дітий!

— А ти, мерзо, знов хочеш робити веймірь на всі люди! Лице би-с мала!

— Лица я із-за такого газди не мала, та й не буду мати! Давай мішок та пропадай. А ні, то буду те бити,

буду те бити з дітьми насеред села!
Най буде покаяніє на увес світ!
Давай!

— Ти, стара дєрво, та ци ти здуріла? Та я тебе і бахурів твоїх повішію!

— Андрійку, синку, лиш по ногах, лиш по ногах, най вам хлібец по жидах не розносит! Так бийте абисте ноги поломили. На каліку то ще заробимо, але на піяка ми не годні наробити!

Вона говорила до своїх двох хлопців, що стояли з бучками і несміливо дивилися на тата. Андрійко мав, може, десять років, а Іванко з вісім. Вони не сміли приступити і бити тата.

— Бий, Андрійку, я буду тримати за руки. Лиш по ногах, лиш по ногах!

І вдарила Леся по лиці. Він поправив її ще ліпше, аж кров потекла. Тепер хлопці підбігли і почали валити бучками по ногах.

— Ліпше, синку, уваліт му ноги, як псови, аби тєгав за собов!

І плювала кров'ю і синіла, але тримала за руки.

Хлопці вже зважилися і підбігали, як щенюки, і били по ногах, і відбігали, і знов били. Майже бавилися, майже сміялися.

З корчми вибігло кілька людей.

— Мой, таже цего ще ніхто не видів, відколи світ! Аді, як б'ют, ще цицка коло рота не обісхла. Покаяніє на увес мир!

Хлопці били, як скажені, а Лесь і Лесиха стояли закаменілі, покер-авлені і не рушалися з місця.

— Мой-ня, хлопці, таже ви пірвете си коло деді...

— Було брати довші буки, аби-сте ліпше доцегали...

— Бийте по голові дедю, у розум, у тімне...

Отак викрикував якийсь п'яний зперед корчми.

Лесь кинув мішок на землю і став, як дурний. Він такого нападу не сподівався і не знав, що робити.

Врешті, ляг на землю і скинув киптар.

— Андрійку, та й ти, Іванку, йдіт тепер бийте, я ані кину си. Ви ще малі та вам тяжко підбігати. Гай, бийте!..

Хлопці стояли подалік і дивно дивилися на тата. Поволеньки покидали бучки і дивилися на маму.

— Та чому їх не заставляєш, аби били, адім лег — бийте!

Лесиха заревіла на все село.

— Шо я, люди, винна? Я б'ю си по ланах з дітьми на сухім хлібци, та шо я уторгаю, то він все до коршми віносить. Я, люди, не можу нічо заробити через него, бо не можу хати лишити. Таже він лишив нас без драночки у хаті. Шо залямит, та й до жидів за горівку несе. Я не годна наробити і на діти і на жидів. Най си діє, шо хоче, але я вже не годна...

— Таж бийте, і палцем не кину!

— Най тебе, чоловіче, Бог піб'є, де ти нам вік пустив марне і діти

осиротив! Та ти нас кілька набив си, що ми ніколи з синців не віходимо, як воли з ярма. Таке я не можу горшечка у хаті затримати, бо все вібираєш. А кілька я з дітьми начувала на морозі, а кілька ти лишень вікон набив си? Нічо ти не кажу, най те Бог скарає за мене та й за діти! Ото-м собі долю в Бога вімолила... Люди, люди, не дивуйте си, бо не знаєте...

Взяла мішок на плечі та й пово-ліклася додому з дітьми, як пришиблена курка.

Лесь лежав на землі і не рушився.

— Але піду до кременалу, на вічний кременал піду. Раз! Такого ніхто не чув та й не буде чути. Таке вістрою, що земля здрігне си!

І лежав і свистав завзято.

— — — — —

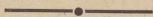
Лесиха повиносила все з хати до сусідів. На ніч лягла з дітьми спати в городі, у бур'янах. Боялася п'яного Леся, що вночі прийде. Дітям посте-

лила мішок і накрила кожухом.
Сама чипіла над ними у сердачині.

— Діти, діти, що мемо робити?
Тотожм вам постелила сьогодні на
увес вік! І пімрете, та слави не
збудете си! Не годна я цего за вас
відмолити.

І плакала і наслухала, чи Лесь не
вертає.

Небо дрижало разом зі зіздами.
Одна впала з неба. Лесиха пере-
хрестилася.

САМА-САМІСЬКА

У тій хатині, що лізе під горб, як перевалений хрущик, лежала баба. Мішок під боком, а чорна тверда подушка під головами. Коло баби стояв на землі кусень хліба та й збанятко з водою. Діти як ішли на роботу, та лишили бабі, аби мала що їсти й пити. Бідно діялося, та не було що ліпшенько бабі добирати. А сидіти коло слабої у гарячий час, то, Бог видів, не було як.

У хатині бриніли мухи. Сідали на хліб та й їли, залізали в збаня та й воду пили. Як понаїдалися, то сідали на бабу. Лізли в очі, в рот. Баба постогнувала, але мух не могла відогнати.

Лежала на землі та дивилася блудними очима на хрест, що був у сволоці вирізаний. Спалені губи з

трудом розривала та білим язиком їх зволожувала.

Крізь шибки падало світло сонячне. Краски веселки грали по зморщенім лиці. Страшно було глянути на бабу у таким освітленню. Мухи зумкотіли, різнобарвні світла волочилися разом з мухами по бабі, а вона мляскала губами та білий язик показувала. Подобала хатина на якусь закляту печеру з великою грішницею, що каралася від початку світа та до суду-віку каратися буде.

Як сонце вже злізло бабі у ноги, як вже стануло коло того мотузка, що ним міх зав'язувався, то баба почала качатися по землі та збаняти шукати.

— Аді, аді, ого!

Баба тихенько стала. Лиш рукою відганяла мари:

З-під печі виліз чорт з довгим хвостом та й сів коло баби. Баба з трудом обернулася від нього. Чорт сів знов наперед баби. Взяв хвіст

у руки та гладив ним бабу по лиці. Баба лиш кліпала очима, затиснувши зуби.

Нараз вилетіла з печі хмара малих чортенят. Зависли над бабою, як саранча над сонцем або як турма ворон над лісом. Впали на бабу. Залізали у вуха, у рот, сідали на голову. Баба боронилася. Великим пальцем тикала до середнього і хотіла так донести до чола, аби перехреститися. Але малі чортики сідали всіма на руку та й не допускали хрест на собі зробити. Старий щезник намахував, аби баба пусте не робила.

Баба довго змагалася, але перехреститися не була годна. Врешті чорт обіймив бабу за шию та й зареготався, але так, що баба зірвалася на коліна і впала лицем до вікна.

Відси летіли на бабу їздці. У зелених кабатах, з люльками в зубах, на червоних конях. Вже наступали, вже бабі амінь!

Замкнула очі. Земля у хаті розпукалася, а баба в розколібину сточувалася і падала у долину. Летіла все успід та успід. Десь усподі чорт ймив її, завдав на себе та й почав летіти з нею, як вітер. Баба рвонулася та й головою грянула до стола.

Кров потекла, баба схлипала та й умерла. Голову перехилила коло ніжки від стола і широкими мертвими очима дивилася зукоса на хату. Чорти перестали гарцювати, лишень мухи з розкішню лизали кров. Позакервавлювали собі крильця і щораз більше їх було у хаті червоних.

Сідали на чорні горшки під піччю та на миски на миснику, що на них були змальовані їзді у зелених карбатах з люльками в зубах. Всюди розносили бабину кров.

НОВИНА

У селі сталася новина, що Гриць Летючий утопив у ріці свою дівчинку. Він хотів утопити й старшу, але випросилася. Відколи Грициха вмерла, то він бідував. Не міг собі дати ради з дітьми без жінки. Ніхто за нього не хотів піти заміж, бо коби то лишень діти, але то ще й біда й нестатки. Мучився Гриць цілі два роки сам з дрібними дітьми. Ніхто за нього не знав, як він живе, що діє, хіба найближчі сусіди. Уповідали вони, що Гриць цілу зиму майже не палив у хаті, а зимував разом з дівчатами на печі.

А тепер все село про нього заговорило. То прийшов він вечером додому та й застав дівчата на печі.

— Дедю, ми хочемо їсти! — сказала старша Гандзуня.

— Та їжте мене, а що ж я дам

вам їсти? Аді є хліб, та й начинейте си!

Та й дав їм кусень хліба, а вони, як щенята коло голої кістки, коло того хліба заходилися.

— Начинила вас та й лишила на мою голову, бодай ї земля вікінула! А чума дес ходит, бодай голову зломила, а до вас не поверне. Цей хати і чума збояла би си!

Дівчата не слухали татової бесіди, бо таке було щоднини і щогодини, і вони привикли. Їли хліб на печі, і дивитися на них було страшно і жаль. Бог знає, як ті дрібонькі кісточки держалися вкупі? Лишень четверо чорних очей, що були живі і що мали вагу. Здавалося, що ті очі важили би так, як олово, а решта тіла, якби не очі, то полетіла би за вітром, як пір'я. Та й тепер, як вони їли сухий хліб, то здавалося, що кістки в лиці потріскають.

Гриць глянув на них з лави і погадав: «мерці» і напудився так, що аж його піт обсипав. Чогось

йому так стало, як коли би йому хто тяжкий камінь поклав на груди. Дівчата глемедали хліб, а він припав до землі і молився, але щось його тягнуло все глядіти на них і гадати: «мерці!»

Через кілька день Гриць боявся сидіти в хаті, все ходив по сусідах, а вони казали, що він дуже журився. Почорнів, а очі запалися всередину так, що майже не дивилися на світ, лиш на той камінь, що давив груди.

Одного вечора прийшов Гриць до хати, зварив дітям бараболі, посолив та й кинув на піч, аби їли. Як попоїли, то він сказав:

— Злізайте з печі, та підемо дес у гості.

Дівчата злізли з печі, Гриць натягнув на них драночки, взяв меншу Доцьку на руки, а Гандзуню за руку та й вийшов з ними. Йшов довго лугами, та став на горі. У місячним світлі розстелилася на долинні ріка, як велика струя живого срібла. Гриць здригнувся, бо блис-

куча ріка заморозила його, а той камінь на грудях став ще тяжчий. Задихався і ледве міг нести маленьку Доцьку.

Спускалися в долину до ріки. Гриць скреготав зубами, аж гомін лутом розходився, і чув на грудях довгий огневий пас, що його пік у серце і в голову. Над самою рікою не міг поволі йти, але побіг і лишив Гандзуню. Вона бігла за ним. Гриць борзенько взяв Доцьку і з усієї сили кинув в воду.

Йому стало легше і він заговорив скоро:

— Скажу панам, що не було ніякої ради: ані їсти що, ані в хаті затопити, ані віпрати, ані голову змити, ані ніц! Я си карі приймаю, бо м завинив, та й на шибеницу!

Коло нього стояла Гандзуня і говорила так само скоро:

— Дєдику, не топїт мене, не топїт, не топїт!

— Та як си просиш, то не буду, але тобі би ліпше, а мені однако

пацити, ци за одну, ци за дві. Будеш бідити змалку, а потім підеш у мамки панам та й знов меш бідити. Як собі хочеш.

— Не топіт мене, не топіт...

— Ні, ні, не буду, але Доци вже ліпше буде, як тобі. То вертай си до села, а я йду мелдувати си. Аді оцею стежечкою йди, гет-гет аж у гору, а там прийдеш до першої хати та й увійди, та й кажи, що так і так, дедя хотіли мене утопити, але я си віпросила та й прийшла, аби сте мене переначували. А завтра, кажи, може би ви мене де наймили до дитини бавити. Гей, іди, бо то нічъ.

І Гандзуня пішла.

— Гандзю, Гандзю, а на тобі бучок, бо ті пес надигає, та й роздере, а з бучком май безпечніше.

Гандзя взяла бучок і пішла лугами.

Гриць заковчував штани, аби перейти ріку, бо туди була дорога до міста. Вступив вже у воду по кістки та й задеревів.

— Мнєоца і Сина і Світого Духа
амінь. Очинаш іжи єс на небеси і
на земли...

Вернувся і пішов до моста.

СТРАТИВСЯ

Коля летіла у світи. У кутику, на лавці сидів мужик та плакав. Аби його ніхто не бачив, що плаче, то ховав голову у писану тайстру. Сльози падали, як дощ. Як раптовий падали, що нараз пуститься, та й незабавки уймається. Твердий такт залізниці гатив у мужицьку душу, як молотом.

«Ти ще снів ми си недавно. Дес я беру воду з керниці, а він дес на самім споді у такі подерті кожушині, що Господи! Тут, тут утопит си. Николайку, синку, — дес я єму кажу, — а ти ж тут що дієш? А він мині вповідає:

«Ой, дедю, не годе я у воську вібути.»

«Кажу я єму: терпи та навуки бери си та чисто коло себе ходи. Та й аді, вже навчив си...»

Одна велика сльоза покотилася долів лицем та й впала на тайстру.

«Іду до него та знаю, що вже го не застану. Але ци буде до кого вернути си? Бігла за мнов полем, кєрвавими сльозами просила, аби її взєти. Ноги її посиніли від снігу, верещила, як несповна розуму. Але м нагнав коні та й прімкнув. Може де там серед поля вже домерзає. Було стару взєти. А нам же тепер чого треба? Най гроші йдуть, най худоба з голоду гине! Таким трупам, як ми, та нащо нам? Торби най пошиє та підемо просючи межи люди у то місто, шо Николаєва могила у нїм буде».

Притулив лице до шибки та й сльози по вікні спливали.

«Ой, стара, тото м діждали си на сивий волос вінка! Тото, небого, дес б'єш голову у стіни, тото до Бога ридаєш!»

Старий схлипав, як мала дитина. Плач і колія підкидали сивою головою, як гарбузом. Сльози пилили,

як вода з нори. Мужикові причувся голос його старої, як вона біжить боса та просить, аби її взяв з собою. Але він коні батогом та батогом. Лиш зойк чути по полю, але далеко.

«Набезпечно вже ї не застану. Коби ще мене спретали разом з Николов у могилу. Най би-м гнили разом, як вкупі не можемо жити. Най би над нами і пес не гавкнув на чужі стороні, але най бих укупі були! Де ж він сам в чужі чужици!»

Колія бігла світами.

«А шкода, що-с був уріс, як дуб. Бувало озме в руки, та й горит му у тих руках. Було одну втети ще малому...»

Колія добігала до великого міста.

Виходив з людьми. На вулиці лишився сам. Мури, мури, а межі мурами дороги, а дорогами тисячі світил в один шнур понасилювані. Світло у пільмі потопало, дрижало. Ось-ось впаде, і чорне пекло зробиться.

Але світила пускали коріння у п'їтьму і не падали.

«Ой, Николайку, кобих те хоть умерлого видів. Вже і мині, синку, тут буде амінь!»

Сів під мур. Тайстру поклав на коліна. Сльози вже на ню не падали. Мури подавалися один д'одному, світила сходилися всі до купи і грали барвою, як дуга. Замкнули мужика, аби його добре оглянути, бо він з дуже далеких країв сюди завандрував. Став дощ накрапати. Ще гірше скулився, та й взявся молити:

«Матінко Христова, усім добрим людем стаєш на поратунок, Николаю світий...» — та й бився в груди.

Поліціант надійшов та й справив до касарні.

— Пані вояк, а то тутечки умер Николай Чорний?

— Він повісив си у вільхах за містом. Тепер лежить у трупарни. Йдіть цев улицев у долину, а там хтос вам покаже.

Вояк пішов дальше вартувати.

Мужик лежав на вулиці та й стогнав. Як пролежався, то пішов улицею у долину. Ноги делькотіли, як підвіяні, і шпоталися.

«Синку, синку, та й ти стратив си... Скажи міні, синку, що тебе у гріб загнало? Нашо ти душу стратив?! Ой привезу я розрадочку мамі від тебе. Марне пропадем.»

У трупарні на великій білій плиті лежав Николай. Гарне волосся плавало у крові. Вершок голови відпав, як лупина. На животі був хрест, бо навхрест пороли та позшивали.

Тато припав на коліна у ногах Николая та молився. Цілував ноги сина, бив головою у плиту.

— Ой, дитинко, ми тобі з мамов весілле лагодили та музики наймали, а ти собі гет від нас пішов.

Потім підніс трупа, обіймив за шию та й питався, як коли би радився:

— Скажи ж міні, кілька служеб наймати, кілька на бідні роздати, аби тобі Бог гріха не питав?..

Сльози падали на трупа та на білу студену плиту. Плачучи, убирав сина на смерть. У біленьку мережану сорочку, у пояс вишиваний та в капелюх з павами його убрав. Писану тайстру поклав під голови, в головах поклав свічку, аби горіла за страчену душу.

Такий годен та гарний парубок у павах! Лежав на студеній мармуровій плиті та гейби усміхався до свого тата.

АНГЕЛ

Стара Тимчиха грілася на приспі проти сонця. Поперед ворота проходили люди і ніхто з бабою слова не заговорив. «Славайсу» — «Навіки слава» лиш тільки бесіди і розмови.

«Старого лиш озми та закопай! Шкода тої ложки страви, що з'їст, та того кута печі, що залежит. Всім великий ув очах, ніхто слова не заговорит, ци бісе, ци чорте. Таки не варт старому жити та й решта!»

Прийшли їй на гадку слова старого Тимка:

«То, стара, так є, що моя голова на переді, а твоя зараз за моєв. А як мої не стане, то твоя ніц не вартує. Лиш аби-с мене одного дня поховала, а другого ти вже не газдиня, меш сидіти, як у комірнім, у свої хаті...»

«Ей, старий, старий, тото-с ні

лишив, як колиби́с утік від слюбу.
Буви́с плохий, куда́м те потрутила,
туда подава́єс си, але все я ізза
твої голови була газдиня. Була́м
та й була́м...»

Смутно бабі Тимчисі було, хоч
сонце, як рідна мама, розгрівало
старі кості.

«Та ти гадаєш, старий, що хтос
за тебе нагадує? Якби мене не було,
та й би ніхто і не гавкнув за тобов.
Ой, сегодни діти, такі діти, що аж
у петах постиває! Але́с дурний,
бігме́с дурний! Було понабирати
банків та векслів, та добре поїдати
та попивати, та жити по панцки.
А то запобігали́м обоє, яєчка
жалували на яєшницю, а сегодни
і обідцу за тебе ніхто не зробит...»

Баба Тимчиха закрила очі до-
лонями та й шепотіла до старого
Тимка:

«Коби́с, мамо, вишолопала пос-
лідний феник, то би обідець був. А
як не зможеш підвести си, то здихай

на барабули! Ніби діти купили би тобі яблучко або булочку? Тогди би с їла!»

Встала з приспи та пішла подивитися до курей.

«То в старого, бігме, такий розум, як у дитини. Такем понаплітала, що встид перед сонцем світим! Вони, сараки, мають свої діти та мусі за них дбати. А ти, стара, мовчи та дихай. Не дурно якис вігадав, що в старого дитинячий розум...»

З оцим словом Тимчиха увійшла до великої хати. Розімкнула свою скриню і вибирала одержу. Придивлялася, чи не сплісніла, або чи міль не наплодилася.

«Все ще нашого старання, нитки діточої нема. Всьогом собі налагодила д'смерти. Як старий умер, то лиш дошок на деревище купили. Ей, де, коби і мене так файно ховали. Були люди, та було і для людей. Вжем те, старий, поховала, як газду! Ніхто не писнув, аби м чогос желувала».

Виймала червоні чоботи.

«Лиш раз убрані. Небіщик вже перед смертев був на ярмарку та й купив. На, каже, Насте, аби-с мала на смерть, хто знає, як те діти мут шінувати? Все ліпше мати своє. Аби-с мала поредний чобіт на нозі, бо то Бог знає, чи я вперед умру, чи ти!

Баба заплакала.

«Не журіт си, дітоньки, я вам коштів не нароблю, ще й вам лишу. Мене старий добре постарав. Коби так усіх. Лиш не дайте бабі без свічки умерти. Я так коло старого страждувала ночами, шо лиш один Бог знає, але таки не вмер без свічки».

На споді скрині найшла баба вузлик з грішми. Взяла в руки і сіла на землі, аби рахувати.

«Ой, діти, діти, тото-м си вас набавила та напістувала! Бувало біжу з міста наголову, а все мині на гадці, шо вони там діют самі у хаті? Добігаю до ліса, а вони

йдут против мене, ледви землев
коте си. Підо мнов аж ноги джожут,
аби борше додому, а вони зіпрут,
та й мус сидати та роздавати дарунки.
Понабирают та й далі! Лиш небіжка
Доця зо мнов ішла, а бахурі поле-
тіли, як вітер...»

Обличчя бабине подобріло і про-
яснилося. Глянула на образи. Там
був голий ангел, що тримав в тов-
стих руках дві червоні рожі.

«Ой, ти, голаку, все ще смієш си
з старої баби. Аяк, баба постаріла
си, а ти все молоденький, все бабі
хату звеселеєш. Ой, дитинко Божа,
минув вік, як у батіг траснув».

Баба сперлася обома руками на
землю та й нагадала давні часи:

«Ще Юрчика відай на світі не
було, як я єго купила. Якис панок
поначіплював на підсіню таких об-
разів, шо на фіру не забрав би.
Людий таких обзирало багато, як
на ярмарку. Якас там була така
люта звірь змальована, шо в казці
би не склав. А якіс царі такі страшні,

московські та турецькі та всекого дива. Межи ними був ангелик, та й я єго купила. То так він приязно дивив си, та так ружі кождому наставляв, лиш бери. Де, де, то вже вік минув відтогди...»

«Бувало зимовими вечерами то понароблю з паперю голубів. Голівки позолотю, крилца посріблю, та як приберу єго у ті голубчики, то він як коли би з ними грав си».

Тимчиха забула гроші рахувати, розгадуючи. Тримала їх у жмені і далеко гадками літала.

«Ой, розумремо си, небоже, мене вже давно не буде, а ти все меш хату веселити. Хоть кілька буде знаку по бабі, що жила.

ВОНА — ЗЕМЛЯ

То як Семен із заходом сонця вернув додому, то застав на своїм подвір'ю п'ять кованих возів, набитих всіляким добром, ще й козиска наверху була. Коні коло возів добрі. А на приспі сиділи старі й молоді, самі незнайомі. То Семен, старий і босий, з черевиками через плечі, сказав:

— Слава Йсу Христу, люде добрі! Відки ви і як вас маю звати?

— Ми буковинські, война вігнала нас з дому; я є Данило, а це коло мене моя жінка, Марія, стара вже; а це мої дві невістці з дітьми, та донька, також з дітьми; та хочемо у вас переначувати, як приймете.

— Начуйте та будьте гостями. Седу я коло вас, та побалакаю з вами, а жінка най варит вечерю.

Вона в мене друга, молода і годна, як схоче.

— А це в мене перша, уже п'єтьдесєть років, як за мною, та тепер здуріла, та поховаю я єї дес на роздорожу, бо розум свій загубила під колесами. Доки ще з фіри виділа наше село, то плакала та з воза тікала, та невістки здоганяли, а як не вздріла вже свого села, то заніміла. Та сидит отут німа межи внуками...

— Бадю Даниле, не дивуйте! Вона лишила слова свої на вікнах та на золотих образах в свої хаті, то вони, як пташечки, б'ють си по порожні хаті, як сироти, молитви щебечут по вуглах, а баба без них німа буде... А підіт до великої хати та перед світим Николаєм проведіт єї молитву; може народит си в ні слово.

То оба старі затягнули бабу перед образи і голосно говорили молитву. Та баба мовчала.

— Загубила вона свої слова коло своїх світих та й там їх відшукає.

Знов на приспі.

— Не моє діло питати, але чого ви кованими возами та вороними кіньми та з дітьми молодими землю свою покинули?

— Бадю Семене, на вороні коні та на вози ковані я склав свої діти, аби ї на наругу не подати. Як попа з попадею скували та повезли в гори, як професора взели вночі Бог вість куда, а віта повісили серед села і поклали жовніря, аби хто не поховав, то я відрік си землі та й кров свою наклав на ковані вози, аби ніхто єї не споганив. Царь православний, а ми православні, та й зрада. Це раз; а другий раз — москаль іде і сонце залігає. І Хіна і Сибір та дикий нарід з цілого світа; старих ріжуть, молоді жінки гвалтують та цицки відрубують, а малі діти ведуть у колію та розкидають по пустих землях у далекім царстві... Та вікна в селі посліпли, а дзвони заніміли. Кара Божа спустила си на нас за гріхи цілого світа.

І від тяжкої руки Господа милосерного я пробував кров свою, діти мої, забрати в мир хрещений.

— Кличут вечеріти, Даниле, а Бога не гнів'їт своїм нерозумним жалем.

— — — — —

— Їжте та досягайте ви, птахи, що летите, не знати куди. А ми, Даниле, оба покушіймо цєї гіркої, та може старі наші плечі від землі відвернут си вгору.

Вечеря немила була нікому, лиш оба діди попивали горілку та також страви не брали в рот.

— Ідіт ви, діти, спати із своїми дітьми, най вам Бог ясні сні намалює, а ми старі ще побудемо.

— Даниле, коби-сте не гнівали си, то я би що-с сказав вам.

— Я розум і гнів лишив на своїм подвір'ю; можете мене і вібити, бо я, видите, старий птах та без гнізда.

— Старий птах най гнізда старого не покидає, бо нове збудувати вже не годен. Бо ліпше, аби его голова

у старім гнізді застигла, як у яру при чужі дорозі.

— Правда, Семене, правда, за це слово я вам декую...

— Та куда ви си вибрали? За па-нами і за жидами? Цісарь має для них касу отворену, а вам каса заперта. Як увідете у чужий язик, у великі студені мури, то доля розфуреє вас по каміню і лиш снити си вам буде наша красна земля, а руки закостенілі будут з непам'єти сіяти на сміх панам, що спацірують, яру пшеницу по каміню. Бог не прийме вас до себе з того каміня, але віде перед свої ворота, як вас уб'ють на наші землі. Вертайти си на свою мнєконьку землю, а там буде вас Бог благословити і на шибеници...

— Грішний я, Семенку, грішний перед Богом і перед вами. А то в мене ниви, як вівці добре годовані, чорні та кучереві. Я зараз завертаю вози до схід сонця, аби Бога не гнівити...

— Наше діло з землев; пустиш єї, то пропадеш, тримаєш єї, то вона всю силу з тебе вігортає, вічерпує долоньями твою душу; ти припадаєш до неї, горбиш си, вона з тебе жили вісотує, а зато у тебе отари, та стада, та стоги. І вона за твою силу дає тобі повну хату і дітий і внуків, що регочут си, як срібні дзвінки, і червоніють, як калина. Не йди, Даниле, з панами та з жидами, не шукай царя, бо тобі царя не траба; все якис прийде до мужика, аби податок брати...

— За ваше слово, Семене, най вам Бог дасть усе найліпше; я вертаю додому, най си діє Божа воля.

Та й баба Марія заговорила:

— Ідім, Даниле, додому, ідім!

— Ат сука баба, як вішло на єї, то зараз заговорила!

— А тепер пиймо на «будьте здорові»; дай, Боже, аби м лиху годину перебули, а як пімremo, аби наші кости зогнивали в наші землі.

І пили оба діди, та й стара баба
з ними, та співали. Баба сиділа
всередині та кріпко обіймала обох
руками та проводила пісні:

Лишень моя мила,
Як голубка сива,
Вона спати не лягає, —
Дитину колише,
Дрібне листе пише,
З буйним вітром розмовляє...

Та так вони співали до зорів, а
на зорях ковані вози заклекотили і
Данило вертав додому.

А як сонце сходило, то оба діди
прощалися, цілували в себе чорні
руки, а червоне сонце кинуло їх тіні
через межі далеко по землі.

СИНИ

Старий Максим волочив яру пше-
ницю кіньми добрими, молодими.
Борони літали по землі, як пера.
Максим кинув капелюх на ріллю,
сорочка розіп'ялася і впала аж на
плечі. Хмара куряви з-під борін
засипала його сивий чупер на голові
і на грудях. Він галасував, лютився,
а люди з сусідніх нив говорили до
себе:

— Старий пес лютий, але молоді
коні ще міцно тримає; богатир, із-
замолodu добре годований, та втра-
тив обох синів і відтогди все кри-
чит, і на поли і в селі.

Максим спер коні.

— Старі кости, як стара верба:
на вогонь добрі, а з кіньми бігати
нідочого. Як ноги погинають си коло
коний, а в данци подають си, то такі

ноги, най не кажу, що варт. Ліз, діду, на піч, пора вже прийшла.

То він потряс сивою головою попід чорні, кінські гриви та кричав даліше:

— Та на піч, брє, я ще годен вілізти, але піч студена, облущана. Образи на стінах почорніли, а світї дивлют си на пусту хату, як голодні пси. Стара ціле жите обтикала їх бервінком та васильком та голуби перед ними золотила, аби ласкаві були, аби хата ясна була, аби діти росли. Та хоть їх багато, а всі вони донічого, світці. Синів нема, стару запорпав у землю, а ви, боги, мусите вібачети за бервінок — було ліпше дбати... Ану, звіздохой, поки нам Бог назначив, берім си, брє, до цієї землі.

І ходили вони з одного кінця ниви на другий, затулені курявою, а борони кусали землю, гаркотіли, роздряпували її, аби зернові вчинити м'яке ложе.

Ти, Босаку, ти не є жаден кінь,

ти пес, ти всі плечі мені обгриз, знак на знакови скусав, а скусав. Не сіпай хоть ти мене, бо так ні жите насіпало, шо ледви на ногах стою. Я тобі досвіта сиплю овес, ще сам нічого не ївши; я тебе вічісую; я тебе старими слозами поливаю, а ти кусаєш. Звіздочолий у мене чоловік: він чорними очима за мнов водит; він мене желує; він свойов гривов обтирає дідові слози, а ти, поганий, серця не маєш. Ще недавно ти цілий жмут мойого волося вірвав і пустив під ноги в гній. Так не належит робити, бо хоть ти дуже красний кінь, але за це поганий. Жидам тебе не можу продати, але якби прийшов до мене світий Юрій, то, бігме, подарував би м ті, аби с з ним ішов змій розбивати; робити землю ти нездатний, бо в тобі спокою нема.

То він слинив пальці, вимивав рану на плечах та присипав порохом.

— Гей, коні, ідім, ідім!..

А борони притихали, земля подавалася, розсипувалася, Максимові

ноги чули під собою м'якість, ту м'якість, яка дуже рідко гостить у душі мужика; земля дає йому ту м'якість і зате він її так любить. І як він викидав жменею зерно, то приповідав: колисочку я вам постелив мнєконьку, ростіт до неба.

Максим успокоювався, не кричав уже, та нагло задержав коні.

— Та якого дідька болиш ти, стара корсо, хрупаєш у кождім замку, кривуле?

То він оглянувся позад себе та побачив попри борони довгу нитку червоної крові і сів.

— Скло залізло, маттері твої! Тепер волочи, а ниви недоробленої не лишиш, хіба си розскочиш у кусні. А ти, небого, ниво, малий спасибіг будеш мати з цієї старої крові, бо стара кров, як старий гній, ніц не родит; мені утрата, а тобі ніякого зиску.

Криваючи, він випряг коні, повів до воза та наклав перед них сіна.

— Ти, сонце, не захмурюй си на

старого, що заборзо робит полудне;
старий не має чим ходити...

Він витяг з торби хліб, солонину
та пляшку і вимивав рану горілкою;
потім відірвав кавалок рукава, зави-
нув ногу і зав'язав мотузом від міха.

— Тепер або боли, або переставай,
або як хочеш, а волочити таки будеш.

Напився горілки, взяв хліб, кусав
його та наново сердитий вигукував:

— Це хліб? Ним лиш коня жидів-
ского чисати, бо на добрім кони
шкіру зідре. Приходє до мене роєм ті
підкьопані: «Діду, — кажут, — ми
вам печи будемо, прати будемо, за-
пишіт нам поля». — Ці подерті суки
гадають, що я їм поле тримав? Як
умру, то най на моїм поли чічки
ростут та най своїми маленькими
головками кажут оченаш за діда.

Зі злости шпурив хлібом далеко
на ріллю.

— Зуби здрігают си від цього ма-
куха; пиймо, Максимку, горівки,
вона гладко йде...

— Мой, мовчи, не гавкай над мойов головов; кому взєв си співати? Оце-му обдертому та обгриженому дідови? Лети собі гет до неба, скажи своєму богови, шо най не посилає мені дурну птаху з співом, бо як він такий моцний, най мені пішле моїх синів. Бо із-за єго волі я лишив си сам на всі землі. Най твій бог співанками мене не гулит, забирай си!

І він кинув грудкою землі в жайворонка, та жайворонок ще краще почав співати над його головою і не хотів летіти до Бога.

— Ти, пташку, ти ніц а ніц не розумієш. Як мій малий Іван вганяв за тобов, аби тебе ймити; як шукав твого гнізда по межах та грав на сопівці, то ти тогди, пташко, розумно робила, шо-с співала, так траба було робити. Твій спів і Іванова сопівка ішли низом, а поверх вас сонце, і всі ви сипали божий глас і надо мнов і над блискучими плузами і над всім миром веселим. А крізь сонце Бог, як крізь золоте

сито, обсилав нас ясностев, і вся земля і всі люди віблискували золотом. Так-то сонце розченило весну на землі, як у великім кориті...

— А з того корита ми брали колачі, а колачі стояли перед музиками, а молоді в квітках любили си і йшли до слюбу, і котила си весна, як море, як потопа; та тогди, пташко, твій спів спливав у моє серце, як різка вода в новий збачок...

— Іди ж собі, пташко, в ті краї, де ще колачів не забрали, а дітий не порізали.

Обома руками взяв він свою сиву голову та й схилився до землі.

— Встид тобі, сивий волосе, встидай си, що приповідаєш та приспівуєш, як плаксива баба, бо нічо вже тобі на цім світі не допоможе...

— Ех, сини мої, сини мої, де ваші голови покладені? Не землю всю, але душу би-м продав, аби-м кровавими ногами зайшов до вашого гробу. Господи, брешут золоті книги

по церквах, що ти мав сина, брешут, що с мав! Ти свого воскресив, кажут. А я тобі кажу: воскреси їх, я тобі кажу: покажи гроби, най я лежу коло них. Ти видиш цілий світ, але над моїми гробами ти отемнів...

— Най тобі оца сина баня так потріскає, як моє серце!..

— Та прийдіт котра до старого; ніби ви їх не обіймали, моїх синів, та не легали в білу постіль? Та вони були, як дуби, кучереві... Та принеси на руках байстретко, не встидай си, приходи. Дід тобі всі коверці під ноги підкине, а байструкови порубає все полотно найтонше на пелінки. Бо ти ходиш без вінка та плачеш від наруги.

І дід здоймив обі руки вгору й кликав ними до цілого світа:

— Ходи, невісточко, ходи до тата, нам попа не траба!

Голосно заривав, приляг до землі і нею, як хустиною, обтирав сльози і почорнів. Та ще благав дальше:

— Або приходи хоть ти, коханко,

без дитини, та на твої шії я вздрю
єго руки, а на твоїх губах зачер-
воніють єго губи, а з твоїх очий, як
з глибокої кирниці, я вілов'ю єго
очи і сховаю їх в моє серце, як у
коробку. Я, як пес, занюхаю єго
чупер на твої долоні... Коханко, при-
ходи і ратуй старого!

— Ти ще є на світі, а їх нема
жадного, то найдіт дорогу до мене
та принесіт вість. Насипте студеної
роси на мій сивий волос, бо він
мене пече кожний, як розжарений
дріт. Моя голова палит си від того
вогню.

І рвав з голови сиве волосся та
кидав на землю.

— Сиве волосе, пали землю, я не
годен вже тебе двигати.

Дорешти безсилений, приляг до
землі і лежав довго мовчки, а потім
лагідно розказував:

— Послідний раз прийшов Андрій;
він був у мене вчений. «Тату, каже,
тепер ідемо воювати за Україну». —
«За яку Україну?» — А він підо-

ймив шаблев груду землі та й каже: «Оце Україна, а тут — і справив шаблев у груди — отут її кров; землю нашу ідем від ворога відбирати. Дайте мені, каже, білу сорочку, дайте чистої води, аби м обмив си та й бувайте здорові!» — Як та єго шабля блиснула та й мене засліпила. «Сину, кажу, та є ще в мене менший від тебе Іван, бери і єго на це діло; він дужий, най вас обох закопаю у цу нашу землю, аби воріг з цього коріння її не віторгав у свій бік». — «Добре, каже, тату, підемо оба». — Та як це стара вчула, то я зараз видів, шо смерть обвила си коло неї білим рантухом. Я подав си до порога, бо м чув, шо її очи віпали і покоїтили си, як мертве каміне по землі. Так мені здавало си, але світло на її чолі вже погасло...

— А рано вони оба віходили, а стара сперла си на ворота та не говорила, але так здалека дивила си, як з неба. А як я їх скидав на колії, то м казав: «Андрію, Іване, взад не

йдіт, за мене памнєтайте, бо я сам, ваша мама на воротях умерла...»

До самого вечора Максим водив коні по ниві та не кричав уже, геть замовк. Діти, що вівці гнали, люди, що плугами попри нього дзвонили, з ляку не поздоровляли його. Замазаний грязюкою, обдертий, кривий, він неначе западався в землю.

— — — — —

Пізнім вечером, як Максим пообходив корови та коні та подоїв вівці, увійшов до хати.

— Ти, небого, гет затихла, замертвіла, якби в тебе хто ніж упхав, не годнаєс слова сказати... Та я в тобі ще розгрібу трохи вогню...

Він зварив кулешу, убрав білу сорочку, повечеряв і затих. Потім прикляк до землі і молився:

— А ти, Мати Божа, будь мойов газдинев; ти з своїм Сином посередині, а коло тебе Андрій та Іван по боках... Ти дала сина одного, а я двох.

— — — — —

МЕЖА

Миколі Хвильовому присвячується

— Господи Боже, із-замолоду то Ти рідше до мене приступав із моїм гріхом, а тепер ні годину не відступаєш. А я Тобі кажу, що ніц не желую.

— Шо ти старий говориш, та не гріши!

— Заберайте си всі з хати!

Вийшли, і мати розповідає донькам, що їх тато вже сімдесят років має, що ослаб, що вже десять літ, як ледве чутно говорить, а тепер гримить, як грім, та з Богом правдається. Плаче мама і доньки плачуть. За хвилину тихенько всуваються до хати.

— Гріх гріхом, а я землі і тепер не дам. То він богатир, у него лани, та йде в мене брати ґрунт, хоче прожерти мою ниву. То я коло неї працюю та з кожного боку погледаю.

А де будеки, та згинаю си і віполюю.
Хребет тріскає, руки горе від будеків. А я вночі не годен розправити си та язиком вілизати руки, як собака рану.

Стара коло нього христиться.

— Мої ниви на весну зелені, із вітром шепчут. А я прилегаю на ниву і декую вітрови, що він є на землі, і землі, що вона родит. А розмова їх обоїх родила в мині молитву до Тебе, Боже, таку, що Ти ніколи не чув і за цю молитву то Ти повинен мені дарувати.

— Ей, тату, не говоріт такє!

— Говорю з Богом, заберите си мені з хати.

Знов виходять і знов потихеньку вертають.

— Та як вона засне змордована, як та мама, що нагодувала діти та вкрила си білими пеленами, як лебідь крилом, то я гріхував си прокидати сніг, аби не змерзла і не пробудила си. Земля — Твоя донька і Ти повинен мені простити.

Стара плачучи похитує головою.

— Бере та й бере. А я косу під паху та єму у саме серце. Їж тепер землю. Відсидів, то відсидів у мурах, мій туск за землев не заржевів. Я прийшов і обіймав свої ниви, але богачі обходили мене здалеку, а Ти, Боже, приходив до мене ще із своєв каров. Я не відсварював си, але я мав рихт.

Стара і доньки зачали голосити.

— Суки, вінесіт мене надвір, а самі лишейте си в хаті.

І суки вийшли.

— То не мені рівня, як за межу наші справлели ворогови кулі і гармати. Молоді, як пінка, співають, як ідуть на смерть. А ми позаду збираємо наших співаків та плачемо. Кровйов обкипіли вони, чорні від грязи, і вера з мертвої руки не мож вірвати... Лиш очі сміют си, бо нема мами, шоби їх затулила. А я плачу та гадаю: «Доки ми ці сміючі очі,

як перли, закопуємо, то й наша межа буде. І чому Ти, Боже, не благословив їх?»

— І відтоді я Тебе, Боже, не бою си!

— Ой, діти, молит си за грішного тата, він конає.

— Зараз буду конати. Аби-сте мені до деревища насипали землі і не вбирали. Я хочу лиш з нев бути, так як наші... А ти, Боже, як можеш, то прости, а не воля Твоя — то жбурни мене в Твій вічний кремешал. Ти ж маєш пекло. А я вищому від Тебе скарги не занесу...

— Здойміт мене на землю, най її ще раз поцулую.

— Ой, діти, наш тато вже сконав у грісі...

ПІД ГОРОЮ КОЛО ЛІСА...

Під горою коло ліса стоїть хатина. Повзає по землі, як перевалений хрущ. Віконця якурат такі, як хрущеві пасують. Маленька сіточка шибок у рямках.

У тій хатині сидить стара баба на стільці. У руках тримає костур, утрое довший від неї. Рушає губами, але вони не сходяться, бо шкіра, як ремінь у воді, збіглася та й не досягає.

Так до опівночі ціпеніє. Вopівночі всувається кінська голова через поріг та й «славайсу» каже.

— Навіки слава! То ти, пашкудо? — зашепеляла баба.

— Я. Принесла-м лопуховий лист зав'єлий, завтра вmrеш.

Сказала голова та й поклала той лист коло баби.

— А стара що казала?

— Казала, аби^{сь} цвіт папоротин дала.

— Не дам, не дам! Най би була міні порошку з него не вкрала. Хоть я маю тот цвіт, то нічим стала.

— Мусиш дати.

Голова підлізла на полицю. Взяла цвіт з платочком і пересунулася через поріг.

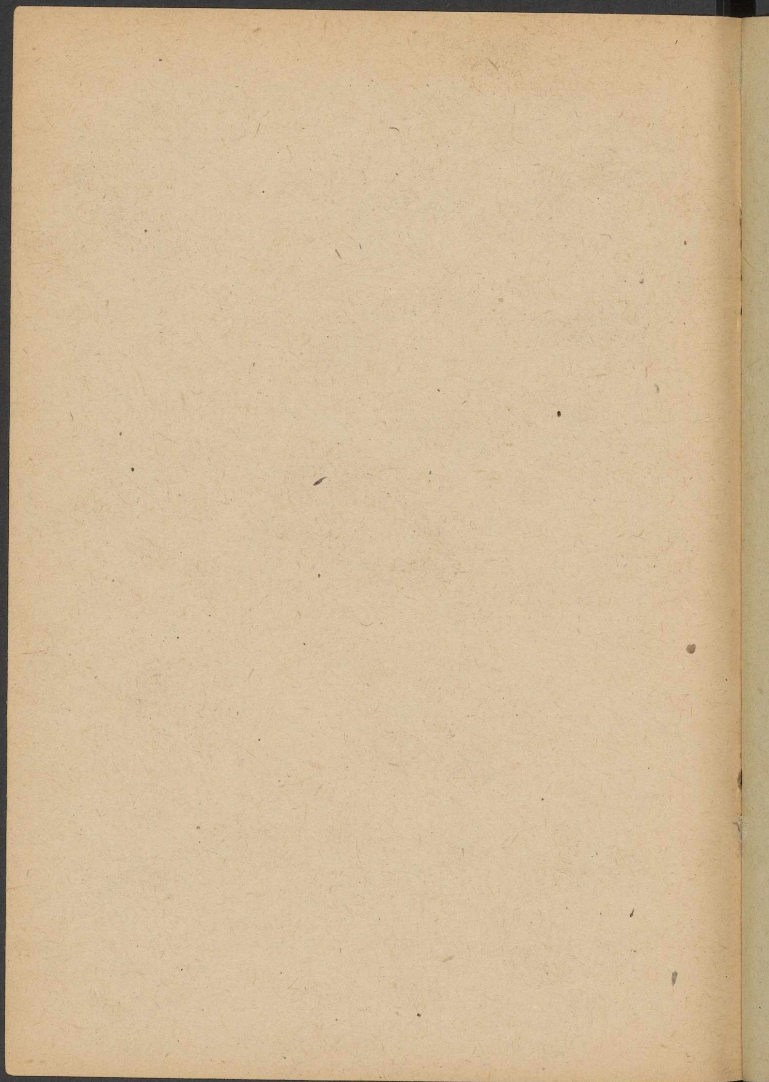
Стара ворожка над раном умерла.

Всі люди знали, що у ворожки була кінська голова, що лист лопуховий принесла, а цвіт папоротин взяла для найстаршої ворожки.

ЗМІСТ

Знавець мужицької душі	3
Синя книжечка	6
Лесева фамілія	11
Сама-саміська	17
Новина	21
Стратився	27
Ангел	33
Вона — Земля	39
Сини	46
Межа	57
Під горою коло ліса...	61

65478

75 = 50

ЦІНА

Доп

Буч 1.681